

Latvijas tiesiskās nepārtrauktības aspekti Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbībā

Aspects of Legal Continuity of the Republic of Latvia in the Activities of Latvian Foreign Service

Dr. hist. Ainārs Lerhis

LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks
Austrumeiropas politikas pētījumu centra valdes priekšsēdētājs
E-pasts: *ainars_lerhis@yahoo.co.uk*

This article describes some aspects of legal continuity of the Republic of Latvia in the work of Latvian foreign service in the West during 1940–1991, i.e., the time of occupation and annexation of Latvia. Legal aspects of the activities implemented by Latvian foreign service must be analyzed because the principal aims of diplomats were the safeguarding of the *de jure* status of the Republic of Latvia, political and diplomatic struggle for the restoration of independence, informational work and consular activities. The current article provides reflection upon the analysis of extraordinary powers (May 17, 1940), official position against two foreign occupation powers, continuation of use of Latvian laws in consular work, specific situation due to the lack of government, the position of Latvian diplomats in discussions with Latvian exile community in the West about Latvian Constitution, the idea of government-in-exile, and the policy of Western powers as to the legal status of Latvian diplomats in these countries.

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas ārlietu (diplomātiskais un konsulārais) dienests, Latvijas valsts tiesiskā nepārtrauktība, Baltijas jautājums starptautiskajās attiecībās, Latvijas neatkarības atjaunošana.

Keywords: Foreign (diplomatic and consular) Service of the Republic of Latvia, legal continuity of the State of Latvia, Baltic issue in international relations, restoration of independence of Latvia.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	106
1. Valdības 1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras, ārlietu dienesta statuss un uzdevumi pēc okupācijas	107
2. Latvijas Republikas starptautisko saistību, līgumattiecību un tiesisko aktu darbības turpināšanās	112
3. Sūtņu nostāja pret abām okupācijas varām un trimdas valdības jautājums Otrā pasaules kara gados	114
4. Diplomātu uzskati par 15. maija autoritārā režīma posmu, sūtņu pilnvarām, trimdas valdības ideju pēc kara un valsts iekārtu nākotnes Latvijā	116
5. Ārlietu dienesta nostāja par "18. novembra Latvijas" valstiskās neatkarības atjaunošanu	120

<i>Kopsavilkums</i>	122
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	123
<i>Literatūra</i>	123
<i>Normatīvie akti</i>	124
<i>Juridiskās prakses materiāli</i>	124
<i>Arhīvu dokumenti</i>	124
<i>Publicētie dokumenti</i>	125

Ievads

Raksta mērķis ir sniegt vispārēju ieskatu tajos Latvijas diplomātu darbības virzienos 1940.–1991. gadā, kuriem bija saskare ar juridiskiem jautājumiem un to izmantošanu Latvijas ārlietu dienesta darbībā okupācijas un aneksijas periodā, kā arī analizēt daudzus būtiskus Latvijas Ārlietu dienesta vadošo amatpersonu sastādītos dokumentus, kas atainoja Latvijas valsts oficiālo viedokli Latvijas valsts *de jure* turpināšanās jautājumā. Analizēti vairāki vēstures literatūrā minēti Latvijas Republikas ārlietu dienesta dokumentu aspekti, kas līdz šim mazāk uzsvērti. Daļa dokumentu, kas fiksēti un visai plaši analizēti vēstures literatūrā (piemēram, Latvijas sūtņu protesta notas pret okupāciju 1940. gada jūlijā un augustā), raksta ierobežotā apjoma dēļ netiks vēlreiz apskatīti.

Mūsdienās Latvijas Saeimas Juridiskais birojs ir secinājis un Augstākā tiesa atzinusi, ka valsts varas institūcijām ir saistošs 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas preambulā ietvertais vēsturisko faktu izklāsts un to juridiskais novērtējums, kas pamato valsts nepārtrauktības doktrīnu.¹ Pēc raksta autora domām, arī tiem vēsturiskajiem faktiem, kas saistīti ar Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbību Latvijas valsts tiesiskās turpināšanās aizstāvēšanā, ir nozīme ne tikai no vēsturiskā, bet arī no juridiskā viedokļa, tādēļ tie varētu izraisīt juristu interesi. Šādu nozīmi ir jau apliecinājusi ārlietu dienesta darbības faktu izmantošana divos Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumos² un vairākās juridisko dokumentu publikācijās un tiesību speciālistu rakstos.³

Ņemot vērā to, ka Latvijas valstiskā neatkarība 1990.–1991. gadā tika atjaunota, balstoties uz nepārtrauktības doktrīnu, Satversmes tiesa 2010. gada 13. maijā secināja, ka likumdevēju saista arī augstāko valsts amatpersonu rīcība ārzemēs valsts okupācijas periodā. Satversmes tiesa, analizējot pilsonības jautājuma risinājumu pēc neatkarības atgūšanas, sprieduma konstatētajā daļā norādīja, ka 1919. gada 23. augusta Likuma par pavalstniecību un 1936. gada 20. februāra Likuma par ārzemju pasēm “normas bija spēkā līdz brīdim, kad tajās ietverto regulējumu aizstāja leģitīmas Latvijas varas pārstāvju izdotas jaunākas tiesību normas”. Turpat tālāk svarīgs konstatējums: “. okupācijas laikā Latvijas valsts sūtniecības ārzemēs rīkojās Latvijas valsts vārdā, lai stiprinātu Latvijas valsti, un to izdotie lēmumi un veiktās darbības ir spēkā”. Pilsonības atjaunošanas procesā bija svarīgi ņemt vērā gadu

¹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8, 75. lpp.

² Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums Rīgā 2007. gada 29. novembrī. Lieta Nr. 2007-10-0102. No: Robežlīgums. Spriedums. Materiāli. Komentāri. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, ISBN 987-9984-840-06-2, 338.–497. lpp.; [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2010. gada 13. maijā lietā Nr. 2009-94-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm [aplūkots 12.12.2015.].

³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri ..., 155. lpp.; *Pleps, J.* Latvijas Republikas kontinuitātes pamatošana. No: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, ISBN 978-9934-508-29-5, 206.–233. lpp.

desmitiem ilgušo Latvijas konsulāro pārstāvniecību praksi nacionālo tiesību normu piemērošanā.⁴

Latvijas diplomātiskā dienesta darbība ir cieši saistīta ar valsts likteni visā valsts pastāvēšanas garumā. Neatkarību atguvušās Latvijas valsts nākotnei ir svarīgi vēsturisko skatījumu papildināt ar izvērtējumu no valstiskā viedokļa. Tāpēc nākotnē ir pētāms, piemēram, jautājums, kādus Latvijas tiesību aktus un cik lielā apjomā Latvijas ārlietu dienests izmantoja pēc 1940. gada okupācijas. Minētais aspekts šajā rakstā nedaudz skarts vēsturnieka ieskatā.

1. Valdības 1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras, ārlietu dienesta statuss un uzdevumi pēc okupācijas

1940. gada 17. maijā Latvijas Ministru kabinets nolēma sūtnim Londonā – Kārlim Zariņam – piešķirt ārkārtējās pilnvaras: aizstāvēt Latvijas intereses visās valstīs (faktiski – Rietumvalstīs), izņemot ģeogrāfiski tuvākās valstis Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Savienību; izdot saistošus rīkojumus visām Latvijas misijām (izņemot misijas jau minētajās zemēs); rīkoties ar valsts līdzekļiem un kustamo un nekustamo mantu, kas ir attiecīgo misiju rīcībā; uz laiku atcelt no amata sūtņus, kā arī atcelt no amata vai pārvietot pārējos misiju darbiniekus; likvidēt pārstāvniecības, izņemot sūtniecību ASV; iecelt delegātus sapulcēm un konferencēm, kā arī ārkārtējos apstākļos nodot šo pilnvaru sūtnim ASV Alfrēdam Bilmanim. Šīs pilnvaras stātos spēkā arī tad, ja kara apstākļu dēļ Latvijas valdībai nebūtu iespējams uzturēt sakarus ar Latvijas diplomātiskajām un konsulārajām misijām Rietumeiropā, bet pilnvaru spēkā stāšanās laiku noteiktu ārlietu ministrs, dodot attiecīgu rīkojumu sūtnim Londonā. Ja tehnisku iemeslu dēļ ārlietu ministram nebūtu iespējams nodot rīkojumu sūtnim Londonā, pēdējam piešķirtās ārkārtējās pilnvaras stātos spēkā automātiski.⁵ Pilnvaras bija iecerētas, lai varētu turpināt Latvijas valsts interešu pārstāvēšanu ārzemēs ārkārtējā gadījumā Otrā pasaules kara apstākļos. Ārkārtējās pilnvaras uzlika jaunus pienākumus sūtņiem K. Zariņam un A. Bilmanim papildus viņu sūtņu pilnvarām.

Nav konstatēts, ka Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš vai ārlietu dienests kopumā laikā no ārkārtējo pilnvaru apstiprināšanas (1940. gada 17. maijs) līdz PSRS ultimātīvās notas Latvijas valdībai akceptēšanai un pirmajam lēmumam par valdības demisiju (16. jūnijs) un PSRS īstenotās okupācijas sākumam (17. jūnijs) būtu no Latvijas pirmskara neatkarības perioda pēdējās suverēnās valdības saņēmuši kādas papildu instrukcijas par turpmāk ieņemamo nostāju, konkrētiem uzdevumiem diplomātu tālākai darbībai un viņiem saistošus juridiskus aktus turpmākās darbības jautājumā, kā arī ārkārtējo pilnvaru iedarbināšanu, lai varētu efektīvi politiski un

⁴ [Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums] Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu “ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 18. maijs; [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā ...

⁵ LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4388. l., 12., 16., 17., 28. lp.; Hoover Institution Archives (HIA), Vilis Sumans Collection, box 1, folder “Increment April 1978”; 1940. gada 17. maija pilnvara. *Latvju Ziņas*, 1947. 24. decembris, 3. lpp.; *Valters, M.* 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras ar pilnvaru tekstu. Stokholma: Jaunā Latvija, 1951, 46., 48. lpp.; Ārkārtējo pilnvaru teksts. No: Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli. Sast. I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Rīga, 1995, 278.–280. lpp.; *Andersons, E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj. Stokholma, 1984, 413. lpp.; Latvijas valsts tiesību avoti ..., 211.–212. lpp.

diplomātiski turpināt cīņu par Latviju.⁶ Valdība arī 16.–17. jūnijā atturējās sūtniecībām nosūtīt instrukcijas par ārkārtējām pilnvarām okupācijas gadījumā.⁷

Tātad palika spēkā iepriekšējie tiesību akti, kas līdzšinējos gados tika izmantoti darbam miera laika apstākļos. Protams, nebija iespējams prognozēt visas nianšes, kādas varētu rasties brīdī, kad ārkārtēja situācija pienāks, un sīki reglamentēt iespējamo nepieciešamo rīcību.

Latvijas valdība pat darbības izbeigšanas brīdī neinformēja sūtņus ārzemēs par tur noguldītajām Latvijas valsts vērtībām – zeltu un ārzemju valūtu. Latvijas sūtniecības ārzemēs varēja rīkoties tikai ar sūtniecību rīcībā esošajām nelielajām summām, bet ne ar Latvijas valsts līdzekļiem, jo Latvijas diplomātiskajām pārstāvniecībām valdība nebija devusi attiecīgas pilnvaras.⁸

Ārkārtējo pilnvaru tekstā nekas nebija minēts par valdības protesta funkciju nodošanu sūtņiem. Turklāt pilnvarās minētie sūtņi būtu varējuši protestus iesniegt tikai rezidences valstu valdībām (turklāt tikai ārpus Baltijas reģiona), bet ne Padomju Savienībai. Ietekmīgāka būtu bijusi starptautiskai sabiedrībai kopumā adresēta politiska paziņojuma deleģēšana sūtņiem, bet arī šāds variants pilnvarās nebija paredzēts. Netika paredzēta iespēja veikt arī citas valdības funkcijas ārzemēs (piemēram, atsevišķu ministriju veidošanu, kādas bija vairākām citu valstu trimdas valdībām Londonā).⁹

1940. gada 17. maija ārkārtējās pilnvaras sūtnim K. Zariņam bija valdības izdots ārlietu dienesta iekšējs dokuments. Pilnvaru galvenā nozīme bija ārlietu dienesta darbības turpmākā nodrošināšanā, vēlākajos gados daži pilnvaras uzskatīja par dokumentu, kas nodrošina Latvijas valsts kontinuitāti. Arī paši sūtņi dienesta iekšējās diskusijās vēlāk pēc okupācijas, kad viņi jau bija saskārušies ar ārkārtējo pilnvaru praktiskās pielietojuma jautājumiem, pilnvaras uzskatīja par visai ierobežotām un nepilnīgām, piemēram, ierobežotā veidā varēja kārtot kuģu lietas. Sūtņu darbība vairākās valstīs bija izņemta no pilnvaru darbības loka. Pilnvaroti tika sūtņi, kuri bija jau krietiņi gados.

Tā kā valdība nebija konkretizējusi pilnvaru apjomu, pielietojuma sfēras un darbības mehānismu, vēlāk “gan K. Zariņam, gan viņa darba turpinātājiem parasti nācās vadīties pēc apstākļiem”.¹⁰

Kā zināms, K. Ulmaņa valdība 1940. gada 16. un 17. jūnija sēdēs nolēma pieņemt PSRS valdības 16. jūnijā izvirzīto ultimātu un nepretoties padomju okupācijai ne diplomātiskā, ne militārā ceļā. K. Ulmanis ārkārtas situācijā diplomātiskā protesta nianšes un nozīmi ilglaicīgā perspektīvā nespēja vai nevēlējās saprast. Šķiet, netika ņemts vērā, ka valsts vadītājs un valdība nes atbildību par sava ārpolitiskā lēmuma

⁶ *Feldmanis, I.* Latvijas valsts: rašanās, starptautiskā atzišana un ārpolitiskās darbības galvenie virzieni (1918–1940). No: Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999, ISBN 9984-510-64-6, 51. lpp.; Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940 ..., 21. lpp.; *Feldmanis, I., Freimanis, A. A., Lerhis, A., Ziemele, I.* Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991). No: Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu ..., 132. lpp.; *Stranga, A.* Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē. *Latvijas Vēsture*, 1994. Nr. 1, 24. lpp.

⁷ *Lerhis, A.* Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, 228. lpp.

⁸ *Andersons, E.* Latvijas vēsture ..., 84.–414. lpp.; *Latvju Enciklopēdija*. E. Andersona red. 4. sēj. Rockville, 1990, 504.–505. lpp.

⁹ *Feldmanis, I. u. c.* Latvijas valsts okupācijas gados ..., 132. lpp.

¹⁰ *Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V.* Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā. No: Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga, 2003, 33. lpp.

sekām arī starptautiski tiesiskā aspektā, kas var atstāt ietekmi uz daudziem gadu desmitiem.¹¹ Lai arī to Latvijas diplomātu iespējas, kuri strādāja Rietumvalstīs, pievērst pasaules uzmanību Latvijas liktenim bija ierobežotas, viņi laikā no 1940. līdz 1991. gadam turpināja izstrādāt un paust oficiālu viedokli Latvijas valsts vārdā un no Latvijas valsts interešu viedokļa aizstāvēja Latvijas valsts un latviešu tautas intereses, turklāt tas attiecās ne tikai uz trimdā, bet arī dzimtenē dzīvojošo latviešu tautas daļu, kam ilgus gadus nebija iespējams paust brīvu gribu demokrātiskā ceļā. Viens no svarīgākajiem diplomātu darbības virzieniem bija Latvijas valsts tiesiskās turpināšanās saglabāšana.

Sevišķi uzskatāmi un intensīvi Latvijas ārlietu dienesta izstrādātais Latvijas Republikas oficiālais viedoklis tika pausts pirmajā gadā pēc Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšanas, Vācijas un PSRS kara laikā un neilgi pēc tā beigām. Šajos gados tika izstrādāti valsts nostājas pamatprincipi, kuriem Latvijas ārlietu dienests sekoja visus turpmākos gadus līdz valstiskās neatkarības atgūšanai. Vairāku dokumentu saturā izpaužas ne tikai politiskas nostādnes, bet arī juridisks vērtējums, Latvijas valsts situācijas skaidrojums.¹²

Pēc padomju varas pasludināšanas Latvijā K. Zariņš sāka rīkoties, ievērojot izsniegtās ārkārtējās pilnvaras. Sūtņi nolēma turpināt darbu saskaņā ar pēdējās neatkarīgās valdības agrākiem rīkojumiem un Latvijas Republikas tiesību aktiem.

Jaunu tālākās darbības instrukciju nesaņemšana nekļuva par pamatu diplomātu darbības izbeigšanai. Pēc 21. jūlija vairāki sūtņi un grupa zemāka ranga diplomātu visā savā darbībā uzskatīja Augusta Kirhenšteina un vēlāk Viļa Lāča vadīto Latvijas PSR valdību par nelikumīgu, tāpēc arvien uzsvēra, ka turpina pārstāvēt Latvijas Republiku kā *de jure* pastāvošu valsti un tās pēdējo neatkarīgo valdību – Kārļa Ulmaņa valdību. Zināmā mērā tā bija rīcība “ar atpakaļejošu datumu”, taču no starptautisko tiesību viedokļa principiāla un loģiska. Latvijas ārlietu dienesta diplomāti arī turpmākajos piecdesmit gados turpināja deklarēt savu pakļautību pēdējai Latvijas pirmā neatkarības perioda suverēnajai valdībai, kas bija starptautiski atzīta.

Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs atzina ārkārtējās pilnvaras un pakļāvās tām.¹³ Sūtņi K. Zariņš uzskatīja, ka ārkārtējās pilnvaras vienmēr var būt noderīgas diplomātiskā dienesta iekšējām vajadzībām, kā arī eventuālām uzstāšanās reizēm starptautiskās konferencēs.¹⁴ Izsniegto pilnvaru norakstus K. Zariņš iesniedza ārvalstu valdībām,¹⁵ un ārkārtējām pilnvarām bija svarīga nozīme jau 1941. gadā, kad padomju iestādes centās pārņemt savā rīcībā Latvijas kuģus ārzemēs.¹⁶ Lidzīgus pilnvaru norakstus A. Bilmanis izsūtīja Amerikas kontinenta valstu valdībām.

Latvijas valsts oficiālie pārstāvji – diplomāti – starptautiski protestēja pret Latvijas okupāciju, aneksiju un inkorporāciju un pieprasīja tiesiski neatzīt Padomju Savienības rīcību Latvijā un turpināt atzīt Latvijas Republiku.¹⁷

¹¹ Lerhīš, A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008). No: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.–14. novembris, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, ISBN 978-9984-824-18-5, 110. lpp.

¹² Sk.: Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā. Dokumentu krājums. Sast. A. Lerhīš. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, 41.–87. lpp.

¹³ Sīkāk sk.: Lerhīš, A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts). No: Vēsturnieks profesors *Dr. phil.*, LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiēdu vēltījumi 70 gadu jubilejā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, 269.–270. lpp.

¹⁴ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 133. lpp.

¹⁵ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 133. lpp.; Lerhīš, A. Pārmaiņas ..., 271.–272. lpp.

¹⁶ Pilnvaras, ārkārtējās. No: Latvju Enciklopēdija. Red. A. Švābe. 3. sēj. Stokholma, 1953–1955, 1942. lpp.

¹⁷ Sk.: Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 45.–59., 61.–68. lpp.

Latvijas un pārējo Baltijas valstu sūtņi varēja turpināt darbību tikai tajās rezidences valstīs, kuru valdības viņiem to atļāva darīt un turpināja viņus uzskatīt par pilnvarotiem un pakļautiem pēdējo neatkarīgo valdību jurisdikcijai. Sūtņi nevarēja pretendēt uz valstu vai valdību galvu funkciju pildīšanu, jo viņus savulaik amatos iecēla suverēnas valdības. Sūtņi savus amatus paši nevarēja paaugstināt (nebija iespējams iecelt sevi augstākos amatos, kļūt par trimdas valdību ministriem u. tml.). Baltijas valstu sūtņi Rietumvalstīs kļuva par nedaudzajām amatos palikušajām šo valstu oficiālām amatpersonām. Diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāji tagad bija šo valstu augstākās amatpersonas. Tikai Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta vadītājam un diplomātisko misiju vadītājiem saglabājās tiesības, iespējas un atbildība izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli par jebkuriem starptautiskās politikas jautājumiem un notikumiem, kuri skāra Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses.¹⁸ Par izstrādāto Latvijas valsts nostāju viņi centās informēt citas valstis, izmantojot diplomātiskos kanālus. Šo darbību ir pamats uzskatīt par Latvijas valsts ārpolitikas turpināšanos, lai gan visai ierobežotā apjomā.¹⁹

Baltijas valstu diplomāti turpināja aizstāvēt savu valstu intereses saskaņā ar neatkarīgo valdību agrāk dotajām un rezidences valstu valdību agrāk atzītajām pilnvarām. Izmantojot savu statusu un pieejamās diplomātiskās iespējas, nepastāvot neatkarīgai vai trimdas valdībai, viņi uzņēmās iniciatīvu uzsākt diplomātisku cīņu pasaulē par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Diplomāti turpmāk gadu desmitiem nezaudēja cerību un galveno orientieri savā darbībā – cīņu par neatkarības atjaunošanu perspektīvā nākotnē.²⁰ Baltijas valstu ārlietu dienestu darbības turpināšanās Rietumos apliecināja šo valstu *de jure* pastāvēšanu.

Kopš 1940. gada vasaras Rietumu lielvalstis par Baltijas valstu oficiālajiem pārstāvjiem uzskatīja tikai pēdējo valdību diplomātiskos pārstāvjus, kuri bija pilnvaroti darbībai ārzemēs un akreditēti rezidences valstīs, nebija atkāpušies no amata (kuriem nebija darbības pārtraukuma) un turpināja pildīt savas funkcijas.²¹ Diplomātus minētās valstis turpināja atzīt par Latvijas pēdējās neatkarīgās valdības likumīgiem pārstāvjiem, kuriem ir tiesības turpināt runāt Latvijas valsts vārdā un izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli. Vairākās pasaules valstis turpināja darboties Latvijas Republikas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības.²² Vēlākos gados neoficiāli tika pieļauta arī vairāku Latvijas ārlietu dienesta bijušo darbinieku atjaunošana dienestā un viņu pusoficiāls statuss pie šo valstu valdībām. Sūtņi, kas paši bija atteikušies no amata 1940. gadā (vai arī pārtraukuši darbu piespiedu ceļā rezidences valstu prasību dēļ slēgt sūtniecības), savu darbību ne kara laikā, ne pēc kara gan vairs nevarēja atjaunot.

Latvijas Republikas diplomātijas vēsturē 1940. gada jūlijā sākās jauns posms ar jauniem uzdevumiem. Tieši Latvijas diplomātiskais dienests pēc 1940. gada okupācijas bija *de jure* pastāvošās Latvijas Republikas vienīgā valsts varas iestāde, kura turpināja pildīt Latvijas Republikas valsts varas funkcijas. Dienests kopš padomju okupācijas bija vienīgais likumīgais *de jure* Latvijas Republikas valsts varas pārstāvis. Tas turpināja darboties bez pārtraukuma visu Latvijas *de facto* okupācijas

¹⁸ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 132.–133. lpp.; Lerhis, A. Pārmaiņas ..., 280. lpp.

¹⁹ Lerhis, A. Latvijas ārpolitika un diplomātiskais dienests. No: Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā valsts. Akadēmiskie raksti. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: LZA, 2014, ISBN 978-9934-8373-4-0, 391.–392. lpp.

²⁰ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 132. lpp.; Lerhis, A. Pārmaiņas ..., 280., 274. lpp.

²¹ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 138.–139. lpp.; Lerhis, A. Pārmaiņas ..., 282. lpp.

²² [Lerhis, A.] Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997). No: Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997, 17. lpp.

un aneksijas periodu līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai 1991. gadā un ļoti ierobežotā apjomā turpināja pārstāvēt Latvijas Republikas un tās pilsoņu intereses ārvalstīs. Šo iespēju nodrošināja Latvijas okupācijas, aneksijas un inkorporācijas neatzīšana.²³ Lai arī sūtnim K. Zariņam dotajām ārkārtējām pilnvarām piemita būtiski trūkumi un tās bija ierobežotas, tomēr tām turpmāk izrādījās svarīga politiska nozīme cīņā par Latvijas valsts *de jure* pastāvēšanas turpināšanos un Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta turpmākās darbības nodrošināšanā.

Kā 2010. gada maijā atzina Latvijas Republikas Satversmes tiesa, Latvijas diplomātisko pārstāvniecību darbība okupācijas periodā bija vienīgā Latvijas valsts rīcības spējas izpausme, un okupācijas radītajā ārkārtas situācijā (valdības atbalsta neesamība) šī ierobežotā valsts rīcības spēja arī noteica pārstāvniecību darbību.²⁴

Turpmāk piecdesmit gadus Latvijas diplomāti ārzemēs uzturēja prasību par Latvijas valsti, un šis fakts ir būtisks nepārtrauktības doktrīnas kontekstā.²⁵ Ilgus gadus Latvijas diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs turpināja pārstāvēt Latvijas valsti, diplomātiski centās saglabāt Latvijas starptautiski tiesisko statusu un nākotnē atjaunot Latvijas neatkarību. Lai to veiktu, sūtniecībām nevarēja būt nekādu citu līdzekļu kā tikai balstīšanās uz starptautisko tiesību normām. Tāpēc diplomāti tās lietoja precīzi un uzkrāja vērtīgu pieredzi, kas noderēja 80.–90. gadu mijā, Trešās atmodas laikā.²⁶

Neatkarību zaudējušas valsts situācija kardināli atšķīrās no pilntiesīgu suverēnu valstu situācijas – piepeši trūka visai daudzu instrumentu, kas viegli pieejami neatkarīgu valstu diplomātiem. Taču veicamie uzdevumi – tieši pretēji – varētu teikt, kļuva pat izšķiroši valsts tālākai pastāvēšanai, jo bija jāaizstāv daudzi valsts eksistences pamatjautājumi, kuru esamība un risināšana valstiskas neatkarības apstākļos parasti nav apdraudēta.

Svešu varu valdīšanas piecdesmit gadi dzimtenē radīja sarežģītu un specifisku laikmetu Latvijas ārlietu dienesta vēsturē – tāda nebija neatkarīgo valstu iestādēm. Baltijas valstu diplomāti ieguva tādu specifisku pieredzi, kādu neatkarīgu valstu diplomāti nebija spiesti iegūt. Galvenais trūkums bija valsts galvas un valdības neesamība, no kā izrietēja dažādi ierobežojumi starptautiskā plāksnē un arī “iekšpolitikā” (Latvijas valsts jautājumu apspriešanā trimdā).

Pēc Otrā pasaules kara no rezidences valstu valdību puses tika pieļauta jaunu Latvijas sūtniecību vadītāju iecelšana par pilnvarotajiem lietvežiem (Jūlijs Feldmanis, Arnolds Spekke un Anatols Dinbergs ASV, Teodots Visvaldis Ozoliņš Lielbritānijā).

Svarīgi izrādījās kuģu īpašnieku un jūrnieku tiesību aizsardzības jautājumi, tomēr, kā jau minēts, ārkārtējās pilnvarās tiem nebija veltīta pienācīga uzmanība. Ārkārtējās pilnvaras nedeva K. Zariņam tiesības izriktot Latvijas kuģus ārvalstu ostās, un dokumentā kuģi nebija minēti. Latvijai ārzemēs nebija iestādes ar plašām pilnvarām kuģniecības lietās, vai nu tā būtu kāda kuģu īpašnieku pārstāvniecība (vai kuģniecības aģentūra), vai arī kāda diplomātiskā vai konsulārā pārstāvniecība ar tiesībām izriktot kuģus, kā tas bija Norvēģijai, Beļģijai un citām kara laikā okupētām valstīm. K. Zariņš jau 1940. gada 19. septembrī vēstulē A. Bilmanim atzina,

²³ Feldmanis, I. u. c. Latvijas valsts okupācijas gados ..., 131. lpp.; [Lerhis, A.] Ieskats ..., 19. lpp.

²⁴ [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā ...

²⁵ Turpat.

²⁶ [Lerhis, A.] Ieskats ..., 15.–16. lpp.

ka, risinot kuģniecības un banku jautājumus, vairāk var panākt ar sūtņa pilnvarām, nevis ar ārkārtējām pilnvarām. To viņš attiecināja gan uz A. Bilmaņa, gan savu darbību.²⁷

2. Latvijas Republikas starptautisko saistību, līgumattiecību un tiesisko aktu darbības turpināšanās

Arī Latvijas diplomātisko pārstāvju protesti sekmēja to, ka vadošās Rietumvalstis 1940. gada vasarā valstu vardarbīgu iekarojumu neatzīšanas principu (t. s. Stimsona doktrīnu) attiecināja arī uz Baltijas valstīm un aizsāka Latvijas un pārējo Baltijas valstu okupācijas un aneksijas *de jure* neatzīšanu.²⁸ Diplomāti pārzināja Stimsona doktrīnas principus – šis zināšanas viņi izmantoja, sastādot protestus 1940. gadā. Ne visi diplomāti bija profesionāli juristi, tomēr viņi savu zināšanu robežās lietoja arī juridiskus argumentus, protesta notās Rietumvalstu valdībām dažādos formulējumos paustā principiālā nostāja balstījās uz starptautisko tiesību normām. Latvijas diplomāti ilgus gadus aizstāvēja principu *ex iniuria ius non oritur* (“nelikumība nerada tiesības”).

Par labu valsts identitātes un tiesību subjekta saglabāšanās faktam liecina arī tas, ka okupācijas, aneksijas un inkorporācijas laikā netika pārtrauktas 20. gs. 20.–30. gados ar Latviju noslēgtās starptautiskās saistības un līgumattiecības ar vairākām valstīm. Pēc Otrā pasaules kara starptautisko līgumu reģistros²⁹ joprojām bija iekļauti ar Latviju starpkaru periodā noslēgtie divpusējie un daudzpusējie līgumi.³⁰ Daudzpusējie līgumi, kurus katra no Baltijas valstīm bija noslēgusi līdz 1940. gadam, tika pārņemti no Tautu Savienības 1946. gadā un deponēti ANO ģenerālsekretāram.³¹ Latvijas un ārvalstu līgumi palika spēkā, bet to darbība tika apturēta. Tā, piemēram, 1983. gada Pasaules līgumu indeksā Latvija tika uzrādīta kā vairāku tādu daudzpusēju līgumu dalībvalsts, kuri ir slēgti līdz 1940. gadam un vēl joprojām ir spēkā. Līdzās tiesu praksei vairāku to valstu institūcijas, kuras neatzina Latvijas aneksiju un uzskatīja, ka valsts okupācija ir starptautisko tiesību pārkāpums, *de jure* uzturēja spēkā arī līgumsaistības ar Latviju.³² Piemēram, ASV šādu stāvokli akceptēja. 80. gadu beigās joprojām bija spēkā 10 starptautiski līgumi starp Latviju un ASV.

Pēc raksta autora domām, dažkārt sastopamais uzskats, ka šo divpusējo līgumu darbība kopš 1940. gada tomēr bija apturēta, ir apšaubāms. Viens no uzskatāmākajiem piemēriem tam, ka šie līgumi ne tikai palika spēkā, bet tos turpināja pielietot arī praksē, ir 1928. gada 20. aprīlī Rīgā parakstītais Latvijas un ASV draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums, kas stājās spēkā 1928. gada 25. jūlijā un turpināja būt spēkā arī 1940.–1991. gadā. Latvijas diplomāti ASV pēc 1940. gada atsaucās uz vairākiem Latvijas un ASV līgumiem, piemēram, uz Latvijas un ASV draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu gadījumos, kad bija runa par

²⁷ LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 428. kaste.

²⁸ *Feldmanis, I. u. c.* Latvijas valsts okupācijas gados ..., 134.–135. lpp.

²⁹ Starptautisko līgumu reģistrēšanas kārtība bija noteikta ar: UN General Assembly, Registration and Publication of Treaties and International Agreements: Regulations to give effect to Article 102 of the Charter of the United Nations, 14 December 1946, A/RES/97. Pieejams: <http://www.refworld.org/docid/3b00f09658.html> [aplūkots 20.03.2016.].

³⁰ Latvijas Republikas noslēgto starptautisko līgumu saraksts. A List of International Treaties Concluded by the Republic of Latvia. Sast. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Starptautisko tiesību nodaļa un Starptautisko līgumu nodaļa. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1996, 3. lpp.

³¹ Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi. Rīga, [1995], 48.–49. lpp.

³² Turpat, 10.–11. lpp.

praktiski risināmiem konsulāriem jautājumiem. Arī pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas šis līgums turpināja darboties, tas ir publicēts oficiālajā laikrakstā "Latvijas Vēstnesis" 1997. gada 21. martā un joprojām ir spēkā.³³

Latvijas sūtniecībās Londonā, Vašingtonā un Buenosairesā politiskais darbs pēc 1940. gada okupācijas koncentrējās galvenokārt uz informatīva rakstura darbību un cīņu par Latvijas pastāvēšanu un tiesībām. Darbs ar Latvijas pilsoņiem, kuģiem utt. koncentrējās konsulārajā nozarē un tika atzīts par ļoti svarīgu. Konsulātam Ņujorkā 1941. gada janvārī likvidējoties, konsulārās funkcijas pārņēma sūtniecība Vašingtonā.³⁴ Šeit savas konsulārās (pasu, dokumentu u. c.) lietas kārtoja astoņu latviešu kuģu komandas un daļa latviešu jūrnieku, kas pelnījās uz ārzemju kuģiem. Sūtniecība uzņēmās šo kuģu konsulāro pārraudzību un īpašnieku interešu aizsardzību. Sūtniecībai bija jāiesaistās vairākās tiesu prāvās, lai aizstāvētu prombūtnē esošo latviešu kuģu īpašnieku intereses un īpašumus. Tika turpināta arī citu Latvijas pilsoņu un viņu īpašumu konsulārā aizsardzība. Līdzīgu darbu veica sūtniecības Londonā un Buenosairesā.

Latvijas okupācijas periodā valsts diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības Rietumvalstīs savā darbībā vadījās no pirmsokupācijas laika normatīvajiem tiesību aktiem. Tie joprojām bija spēkā arī pēc Latvijas okupācijas. 1919. gada 23. augusta Pavalstniecības likuma, kā arī citu tiesību aktu – 1935. gada 7. decembra Konsulārā reglamenta,³⁵ 1936. gada 10. septembra Konsulārā dienesta instrukcijas,³⁶ 1936. gada 26. februāra Likuma par ārzemju pasēm,³⁷ 1936. gada 28. maija Instrukcijas pie Likuma par ārzemju pasēm³⁸ – piemērošana objektīvu apstākļu dēļ bija ierobežota. Latvijas valsts konsulārajiem pārstāvjiem nereti nācās, darbojoties attiecīgo valsts likumu garā, tomēr pielāgoties tādiem apstākļiem, kurus attiecīgo normatīvo aktu izstrādes laikā, proti, pirmsokupācijas laikā, nebija iespējams prognozēt.³⁹

³³ Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Valdības Vēstnesis*, 1928. 12. jūnijs, 1.–6. lpp.; Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 17. burtn., 1928. 30. jūnijs, 499.–521. lpp.; Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. marts, 3.–4. lpp.; Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=42696> [aplūkots 05.12.2015.].

³⁴ A. Bīlmaņa 07.09.1940. vēstule K. Zariņam; 1940. D. 125.63/ Latvian Consulate-General, New York. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

³⁵ Konsulārais reglaments. *Valdības Vēstnesis*, 1935. 7. decembris, 1.–2. lpp.; Konsulārais reglaments. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 24. burtn., 1935. 29. decembris, 508.–511. lpp.; Konsulārais reglaments un Konsulārā dienesta instrukcija. Rīga: Ārlietu ministrijas izdevums, 1936, 140 lpp.

³⁶ Konsulārā dienesta instrukcija. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 11. septembris, 1.–4. lpp.; 12. septembris, 1.–3. lpp.; 14. septembris, 4.–9. lpp.; 15. septembris, 2.–5. lpp.; 16. septembris, 1.–4. lpp.; 17. septembris, 1.–3. lpp.; Konsulārais reglaments un Konsulārā dienesta instrukcija ..., 140 lpp.

³⁷ Likums par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 26. februāris, 1. lpp.; Likums par ārzemju pasēm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 4. burtn., 1936. 12. marts, 47.–48. lpp.

³⁸ Instrukcija pie likuma par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 15. jūnijs, 2.–3. lpp.; 16. jūnijs, 2.–4. lpp.

³⁹ [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā ...

3. Sūtņu nostāja pret abām okupācijas varām un trimdas valdības jautājums Otrā pasaules kara gados

Tāpat kā daudzos citos gadījumos, tieši politisku, nevis juridisku iemeslu dēļ trimdas valdību izveidot neatļāva. Visai bieži politiskie apsvērumi Rietumvalstu nostājā prevalēja pār juridiskajiem. Lielbritānijas valdība atteicās ārkārtējās pilnvaras atzīt par pamatu Latvijas trimdas valdības izveidošanai. Britu valdība atbildēja, ka K. Zariņam esot sūtņa akreditīvs, ģenerālkonsula eksekvatūra un ārkārtējās pilnvaras un ar to ir pietiekami; Rietumvalstu valdības trimdas valdību neatzītu un nesankcionētu. Tādā situācijā K. Zariņš nevarēja riskēt pazaudēt savu pilnvaru atzīšanu Rietumvalstīs, jo tad Latvijas intereses vairs neviens nebūtu pilnvarots pārstāvēt.⁴⁰ “Uz ārpusi” (kontakto ar citu valstu oficiālajiem pārstāvjiem) diplomāti centās darboties tā, lai rezidences valstis nevarētu pieprasīt diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību slēgšanu. Sūtniecību saglabāšanas apsvērumi bija būtisks arguments ne tikai uzmanīgā nostājā pret rezidences valstu valdībām, bet arī sūtņu principiālajā viedoklī pēckara gadu diskusijās ar latviešu bēgļu un trimdinieku pārstāvjiem Rietumvalstīs.

K. Zariņš 1944. gada 19. aprīlī rakstīja Voldemāram Salnājam, ka sūtņi nav valsts iekšējā režīma reprezentanti, bet gan pašas valsts pārstāvji un ka starptautisku atzīšanu nesaņems organizācija bez bruņotajiem spēkiem un valsts administrācijas. Sūtņi tēlaini izteicās, ka zars, uz kura sēž sūtņi, “būs liels atbalsts Latvijas nākotnes nostiprināšanai”.⁴¹ Nedaudz vēlāk, 12. maijā, K. Zariņš V. Salnājam rakstīja, ka Rietumu demokrātijas neatzīst nevienu pagrīdes valdību, kam nav administratīvās un militārās varas savā valstī.⁴²

Baltijas valstu okupācijas gados Rietumvalstis turpināja atzīt Latvijas diplomātus par Latvijas Republikas pirmā neatkarības perioda pēdējās neatkarīgās valdības pārstāvjiem. Rietumvalstis par Baltijas tautu un valstu likumīgajiem pārstāvjiem atzina tikai Baltijas valstu pēdējo suverēno valdību pārstāvjus, bet ne iespējamu jaunu struktūru veidotājus, kuriem nebija tautu pilnvarojuma – kuri nepārstāvēja nekādas Latvijā bijušas vai esošas organizācijas un kuriem nebija nekāda juridiska Latvijas pilnvarojuma veidot valdību. Pēc Rietumvalstu uzskata jaunu trimdas valdību veidošanās gadījumā šīs valdības būtu pilnīgi jaunas ārzemēs sastādītas valdības, kurām nebūtu nekādu saikņu ar pēdējām suverēnajām Baltijas valstu valdībām. Par šādiem Baltijas valstu oficiālajiem pārstāvjiem neuzskatīja pat pēdējo suverēno valdību ministrus (jo viņi, kaut arī piespiedu ceļā, tomēr bija atkāpušies no amata).

Baltijas valstīm veidot trimdas valdības Rietumvalstis neļāva arī tāpēc, ka šo valstu pēdējās neatkarīgās valdības bija izbeigušas darbību un to pārstāvji nebija bēguši no dzimtenes uz ārzemēm ar līdzīgu līdzi paņemtām līdzšinējās valsts galvas vai valdības attiecīgām pilnvarām veidot trimdas valdību. Baltijas valstis bija rīkojušās bezdarbīgi, piemēram, atšķirībā no Polijas.

Latvijas Satversme, kuras darbība 1940. gada 17. jūnijā joprojām bija apturēta, neparedzēja valsts varas kontinuitātes iespēju valsts galvas, valdības vadītāja vai citu valdības locekļu personā ārkārtējā, piemēram, kara un okupācijas gadījumā. Pēc raksta autora domām, tam būtu bijis jābūt Satversmes līmeņa jautājumam. Kā

⁴⁰ LNA LVVA, 293. f., 2. apr., 119. l., 6. lp.; *Feldmanis, I. u. c.* Latvijas valsts okupācijas gados ..., 138. lpp.; [Lerhīs, A.] Ieskats ..., 16. lpp.

⁴¹ K. Zariņa vēstules kolēģiem. 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 166. lpp.

⁴² K. Zariņa vēstules kolēģiem. 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

minēts vēstures literatūrā, 30. gadu beigās K. Ulmaņa uzskats bija, ka tieši starptautiskās situācijas saasināšanās apstākļos Latvija nevar atļauties nodarboties ar Satversmes reformu un nepieciešamā tiesiskā regulējuma jautājumus parlamenta neesamības apstākļos ir iespējams operatīvāk risināt ar valdības pieņemtu likumu palīdzību.

Savukārt Polijas 1935. gada konstitūcijas 24. pants deva iespēju valsts prezidentam ārkārtējā gadījumā iecelt pēcteci prezidenta amatā. 1939. gada 17. septembrī Polijas Valsts prezidents Ignācijs Moscickis (*Ignacy Mościcki*) devās ārpus Polijas un izdeva deklarāciju par Senāta maršala Vladislava Raškeviča (*Władysław Raczkiewicz*) apstiprināšanu Polijas Valsts prezidenta amatā. Septembra beigās, kad I. Moscickis atkāpās no amata, V. Raškevičs Polijas sūtniecības Parīzē telpās nodeva valsts prezidenta zvērestu, stājās prezidenta amatā un iecēla Vladislavu Sikorski (*Władysław Sikorski*) par Polijas trimdas valdības vadītāju.⁴³

Kara gados Latvijas sūtņu protesti pret okupācijas varu maiņām (PSRS, Vācijas un otrreiz PSRS) bija svarīgi ne tikai politiskā, bet arī starptautisko tiesību kontekstā. Protesti parādīja nepieņemamu okupācijai, aneksijai un inkorporācijai, kas notika agresijas rezultātā pret Latviju. Sūtņu protestiem nevarēja būt tik liels svars, kāds varētu būt suverēnas valdības protestam, tomēr arī sūtņu protesti bija nozīmīgi.

PSRS un Vācijas kara izcelšanās rezultātā 1941. gada vasarā Latvijas teritorija kļuva par divu ārvalstu karaspēku savstarpējas karadarbības arēnu. Okupācijas varu nomaiņa nepārtrauca Latvijas Republikas tiesiskās eksistences kontinuitāti, juridisko statusu un tiesības būt brīvai, suverēnai un neatkarīgai valstij. Šo mainīgo situāciju ņēma vērā Latvijas Republikas sūtniecības ārzemēs.

Tāpat kā sūtņi bija rīkojušies 1940. gadā, paužot attieksmi pret PSRS okupāciju, arī 1941. gadā viņi protestēja pie rezidences valstu valdībām pret Vācijas okupāciju Latvijā. Abas okupācijas viņi vienlīdz raksturoja kā noziedzīgu un nelikumīgu rīcību pret Latvijas valsti un starptautisko tiesību pārkāpumu.⁴⁴ Kopš 1941. gada jūnija beigām viņi savu oficiālo viedokli padomju okupācijas jautājumā papildināja ar viedokli nacistu okupācijas jautājumā, un turpmākajos kara gados turpināja precizēt abus šos viedokļus. 1941. gada vasarā viņi norādīja uz Latvijā notikušo vienas okupācijas varas nomaiņu ar otru un turpmāk sekoja abu okupācijas varu pretenzijām uz Latviju. Regulāri tika atgādināts, ka ne PSRS, ne Vācijas iestādes nekādā veidā nepārstāv Latvijas valsti un tautu, tādēļ visi to pieņemtie tiesību akti ir nelikumīgi.

Sūtņi noraidīja visus Vācijas un PSRS mēģinājumus uzkundzēt Latvijai. Diplomāti saglabāja dzīvu brīvības ideju un centās pievērst rezidences valstu sabiedrības uzmanību Baltijas jautājumam, kā arī nemitīgi atgādināja par varmācību un nodarītājam pārestībām pret Baltijas valstīm un tautām, par Latvijas valsts starptautiski tiesisko eksistenci un par Vācijas un PSRS īstenotajiem starptautisko tiesību pārkāpumiem un noziegumiem pret Latviju.⁴⁵

Kamēr Baltija atradās Vācijas okupācijā, ASV tiesās norisinājās vairāki tiesu procesi saistībā ar PSRS mēģinājumiem pārņemt Baltijas valstu kuģus.⁴⁶ Tika atvairīti padomju pārstāvju mēģinājumi pārņemt rietumu puslodē esošos deviņus Latvijas tirdzniecības kuģus (izņemot vienu kuģi "Hercogs Jēkabs", tas arī izdevās).

⁴³ Polish government-in-exile. Pieejams: https://en.wikipedia.org/wiki/Polish_government-in-exile [aplūkots 20.12.2015.].

⁴⁴ Sk., piemēram: Latvian – Russian Relations, Documents. Compiled by Dr. A. Bilmanis. Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944, pp. 203–206, 209–211, 226, 234.

⁴⁵ Sk.: Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 88.–186. lpp.

⁴⁶ Miscellaneous (War time), mainly Washington. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

Vēlākajos gados sūtniecība panāca, ka ASV tiesas noraidīja PSRS prasības pēc dažu kuģu apdrošināšanas maksām (kara laikā no astoņiem kuģiem tika nogremdēti septiņi).⁴⁷

Līdztekus valstu nostājai pastāvēja samērā plaša tiesu prakse. Baltijas valstu diplomāti darbojās rezidences valstu tiesās kopā ar advokātiem, kuri aizstāvēja Baltijas valstu intereses. Tiesās rēķinājās ar Baltijas valstu diplomātu iesniegtiem dokumentiem. Ir ziņas, ka atsevišķos gadījumos ārvalstu tiesas, piemēram, Īrijas tiesa, iepazinās ar Latvijas tiesību aktiem un ņēma tos vērā.

4. Diplomātu uzskati par 15. maija autoritārā režīma posmu, sūtņu pilnvarām, trimdas valdības ideju pēc kara un valsts iekārtu nākotnes Latvijā

Latvijas sūtņi K. Zariņš un A. Bīlmanis uzskatīja, ka Latvijas pilnīgas neatkarības atjaunošana būtu iespējama tikai uz agrākās likumīgās un demokrātiskās konstitūcijas (Satversmes) pamata, ar demokrātisku iekārtu, demokrātiski ievēlētu parlamentu un atbildīgu valdību, nevis atjaunojot 1934.–1940. gada perioda paveida autoritāru režīmu.⁴⁸ Līdzīgi domāja arī citi Latvijas diplomāti.

Diplomāti uzskatīja, ka laikā no 1934. gada 16. maija līdz 1940. gada 17. jūnijam pieņemtie tiesību akti ir spēkā. Piemēram, K. Zariņš 1944. gada 19. aprīlī vēstulē V. Salnājam rakstīja: “Es jau savā pagājušā vēstulē pieskāros pie L.C.P.⁴⁹ ieskata, ka likumi, kas izdoti pēc 1934. g. 15. maija, nebūtu spēkā. Es jau teicu, ka pēc mana ieskata tas radītu haosu. Nevar taču noliegt, ka pēc 1934. g. Latvijā ir izdoti monumentāli likumdošanas akti, kā, piemēram, mūsu jaunais civillikums. Pēc L.C.P. prezumpcijas iznāk, ka arī tas pats par sevi nav spēkā. Pēc tam kad kāda īpaša komisija, vai cita iestāde skatītu cauri visu sešu gadu likumdošanu un dotu savu atzinumu par to, kuri likumi nerunā pretīm demokrātijas garam, un tamdēļ paturami, un kuri atmetami. Tas bez šaubām prasīs laiku un starplaikā neviens nezinās, kas ir likumīgi, kas nav. Ir, piemēram, vestas prāvas par vienkāršiem tiesiskiem darījumiem, un tiesas taisījušas spriedumus uz pēc 1934. g. izdotu likumu pamata. Pieņemot L.C.P. prezumpciju, arī šie spriedumi nebūs spēkā. Mūsu tiesām jau tā būs daudz darba un nevajag viņas lieki pārslogot ar līdz galam neizdomātām prezumpcijām. Vienīgā pareizā prezumpcija ir otrāda, nekā tā, ko suģestē L.C.P., proti, *a priori* ir spēkā visi likumi, kas izdoti līdz 1940. g. 17. jūnijam un tad jaunā Saeima, vai kāda speciāla juridiska komisija lai skata cauri pagātnes likumdošanu, un liek priekšā, kuri likumi būtu pretrunā ar jaunā laika prasībām un tamdēļ atceļami, vai grozāmi.”⁵⁰

K. Zariņš 1944. gada 23. martā vēstulē V. Salnājam analizēja LCP platformu: norādot, ka sūtņiem tomēr ir jāturpina darboties uz savu pilnvaru pamata, sūtņu uzdevums ir aizstāvēt Latvijas valsts ideju; valsts formas un iekārtas jautājumus varēs izšķirt brīva tauta dzimtenē pēc patstāvības atgūšanas; LCP viedoklis par Latvijas spēkā esošiem likumiem tikai līdz 1934. gada 15. maijam sagādātu ļaunumu starptautiski (“varētu radīt lielus sarežģījumus ne tikai mūsu iekšējā dzīvē, bet vēl jo vairāk starptautiskās attiecībās, un pat dot argumentus rokās mūsu valsts neatkarības ienaidniekiem”), jo tad sūtņu darbība visus vēlākos gadus būtu nelikumīga,

⁴⁷ Dinbergs, A. Latvijas sūtniecības darbs ASV (pēdējie 10 gadi). No: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krāj. *Dr. phil.* H. Tichovska red. [Toronto]: Astra, 1954, 26.–27. lpp.

⁴⁸ 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 430. kaste.

⁴⁹ Latvijas Centrālā Padome.

⁵⁰ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

starptautiski dotā atzišana tiktu noraidīta: “Ar to mēs atrautu sev tos pamatus, kuriem dota atzišana ārzemēs. [...] Ja nu mēs paši atzīstam par nelikumīgu laikmetu pēc 1934. g. 15. maija, tad mēs dodam viņiem rokās lielu trumpi.”⁵¹ (Šeit tomēr jāpiezīmē, ka gan K. Zariņu, gan A. Bilmani, gan vairākus citus sūtņus amatā iecēla konstitucionāli ievēlētais Valsts prezidents Alberts Kviesis, kurš arī pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma turpināja būt valsts galvas amatā līdz savu pilnvaru beigām 1936. gada 11. aprīlī.)

K. Zariņš 1944. gada 3. aprīlī kritizēja LCP paaugstinātās ambīcijas un sūtņu darba nenovērtēšanu, viņš uzsvēra, ka sūtņi nevar pievienoties LCP pagrīdes viedoklim un ka sūtņu platforma saglabājas, kamēr pie varas nāktu suverēna Latvijas valdība, ka nākotnes režīmam jābūt demokrātiskam un konstitucionālam.⁵² Sūtnis tomēr formulēja, ka LCP platforma viņam nav ne pieņemama, ne noraidāma, ka sūtņi nav valsts iekšējā režīma, bet gan pašas valsts pārstāvji un ka starptautisku atzišanu nesaņems pagrīdes organizācija bez bruņotajiem spēkiem un valsts administrācijas.⁵³

Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbības galvenais rezultāts kara gados bija Latvijas Republikas *de jure* statusa nosargāšana, oficiālas nostājas par tālaika notikumiem izstrāde, valsts un pilsoņu interešu aizsargāšana (konsulārā darbība), informācijas darbs, regulāra atgādināšana Rietumvalstu sabiedrībai par svešo varu nodarītiem zaudējumiem un netaisnību pret Latvijas zemi un tautu, t. s. Baltijas jautājuma uzturēšana starptautiskajā politikā un atgādināšana par Latvijas valsts un tautas tiesībām uz neatkarības atjaunošanu.

Diplomāti sevišķi Otrā pasaules kara beigās un pēc kara izvirzīja (rezervēja nākotnei) Latvijas tiesības: sodīt kara noziedzniekus, pieprasīt reparācijas u. c. Viņi apzinājās, ka tobrīd Latvijai valdības nav, bet starptautiskajā arēnā rezervēja šīs tiesības nākotnes valdībai.

Diplomāti strādāja ar apziņu, ka viņiem par savu darbību Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā varētu būt jāatskaitās vēsturei, “vēstures tiesai”, nākotnes neatkarīgās Latvijas iestādēm. Diplomāti pieļāva iespēju, ka pēc neatkarības atjaunošanas nākotnē varētu tikt izveidotas kompetentas iestādes, sava veida “patiesības komisijas”, kas novērtētu, kādā veidā Latvija zaudēja savu neatkarību, kā arī rūpīgi izvērtētu, kā kurš valsts un sabiedriskais darbinieks ir rīkojies neatkarības zaudēšanas brīdī un kādā veidā turpmāk darbojies neatkarības atjaunošanas mērķa labā, saskaņā ar Latvijas likumiem tiesātu abu okupācijas varu kolaborantus un kara noziedzniekus utt. Diplomāti rēķinājās ar to, ka viņu darbību vētīs vēstures svaru kausos. Tāpēc viņi centās atstāt liecības par savu darbību un nostāju daudzos Latvijas valstij svarīgos jautājumos. Protams, ne kara gados, ne arī pēc kara Latvijas diplomāti nevarēja prognozēt tik ilglaicīgu valsts okupāciju un aneksiju.

Latvijas sūtņi, pilnvarotie lietveži un konsuli ārzemēs aktīvi aizstāvēja ārzemēs nonākušo Latvijas Republikas pilsoņu tiesības un intereses pastāvošo tiesību un likumu robežās un tradīcijās. Diskusijās ar trimdas organizāciju pārstāvjiem diplomātiem nācās izteikties arī par iekšpolitiskiem nākotnes Latvijas jautājumiem – vīziju par neatkarības atjaunošanu, Satversmes jautājumiem u. tml. Diplomātiskie pārstāvji aizstāvēja Latvijas Republikai piederējušo, tagad ārvalstu ostās esošo kuģu īpašumu jautājumu un jūrnieku intereses, sūtniecību namīpašumu jautājumus, izprata trimdas latviešu kopības nepieciešamību. Tika veikts nozīmīgs darbs

⁵¹ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

⁵² Turpat.

⁵³ Turpat.

konsulāro jautājumu kārtošanā – meklēti pazudušie radi un ziņas par svešumā izklīdušiem latviešiem, izdotas Latvijas ārzemju pases un pagarināts to derīguma termiņš (Latvijas Republikas pases atzina vairākas Rietumeiropas, Latīņamerikas, Āzijas un Āfrikas valstis, Kanāda un Austrālija), izdotas apliecības un apliecinājumi utt.

Latvijas 4. Saeimā pārstāvēto lielāko partiju pārstāvji trimdā, kuri uzskatīja Latvijas Republikas Satversmi par spēkā esošu un darbojošos, 1947. gada 26. aprīlī deklarēja, ka Saeimas priekšsēdētāja un Valsts prezidenta vietas izpildītāja funkcijas pārgājušas uz nākamo trimdā esošo Saeimas Prezidija amatpersonu pēc amatu hierarhijas – Saeimas priekšsēdētāja otro biedru bīskapu Jāzepu (Jezupu) Rancānu.⁵⁴ LCP ierosinātajā Latvijas parlamentāriešu konferencē Bāddicenbahā 1947. gada 19.–20. augustā tika deklarēts, ka Latvijas Republikas Satversme joprojām ir spēkā. Šim viedoklim pievienojās arī bijušie Latvijas Tiesas senatori 1948. gada martā – aprīlī.⁵⁵

Pēc 1940. gada diplomāti uzskatīja Satversmi par tiesiski spēkā esošu, bet norādīja, ka tā ārpus Latvijas nevar praktiski darboties. Diplomāti uzskatīja, ka arī pats ārlietu dienests iespēju robežās darbojas saskaņā ar līdzšinējiem Latvijas tiesību aktiem un valsts starptautiskām saistībām, kas nav pretrunā Satversmei (arī 1934.–1940. gada autoritārā perioda tiesību aktiem, kuri nav pretrunā Satversmei).

Diplomāti necentās iesaistīties trimdinieku “iekšpolitiskajās” diskusijās, ja tās neskāra vai neapdraudēja viņu darbības jomu. Taču diplomāti izteicās par trimdas “iekšpolitiskajiem” jautājumiem, ja tiem bija saistība ar Latvijas valsts tiesību aizstāvēšanas lietām starptautiskā arēnā, diplomātijas laukā. Diplomāti cīnījās pret visu to, kas šādai aizstāvēšanai un vispār valsts palikušo ierobežoto funkciju pildīšanai traucēja. Būtībā viņi tikai tāpēc kritizēja “senatoru atzinumu”, nereti pat pārāk asi, lai gan senatoru un diplomātu viedokļi daļēji sakrita. Diplomāti, tāpat kā senatori, uzskatīja Satversmi par juridiski spēkā esošu, bet nepiekrita senatoriem, norādot, ka Satversme praktiski nevar darboties ne trimdā (jaunajās mītnes valstīs), ne okupācijas apstākļos dzimtenē (jo “valsti valstī” nevienu ārvalsts nepieļauj).

Latvijas Republikas diplomātiskie pārstāvji un viņus atbalstošā trimdas pārstāvju daļa uzskatīja, ka Rietumvalstis nav atbalstījušas un neatbalstīs Latvijas trimdas valdības veidošanu un Latvijas 4. Saeimas deputātu pilnvaru atjaunošanu pēc daudzu gadu pārtraukuma, turklāt šādas starptautiski neatzītas valdības izveide varētu novest pie sūtņu diplomātisko pilnvaru atzīšanas izbeigšanas un Latvijas Republikas sūtniecību un konsulātu slēgšanas. Viņi uzskatīja, ka Latvijas Republikas Satversme trimdā reāli nedarbojas un ka Latvijas valsts iekārtas jautājumus noteiks brīva tauta dzimtenē demokrātiskās vēlēšanās pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas, tāpēc trimdinieku uzdevums ir iespējami veicināt šo procesu. K. Zariņš uzsvēra latviešu trimdas politiskās vienotības nepieciešamību līdz atgriešanās brīdim dzimtenē. Tomēr sūtnis prognozēja, ka valstiskās neatkarības atjaunošanā galvenā lomā būs dzimtenes latviešiem, bet diplomātu uzdevums līdz tam brīdim – noturēt Latvijas valsts *de jure* statusu un uzturēt brīvības un neatkarības prasības.⁵⁶

Diplomāti vienmēr iestājās par Latvijas valsts nepārtrauktību. Viņi nemaz nepieļāva iespējamību, ka valsts kontinuitātes varētu nebūt, un uzskatīja, ka jauna valsts nebūs jāpasludina, bet jāatjauno valstiskā neatkarība 1918. gadā dibinātai un 1921. gadā starptautiski atzītai valstij. Galu galā viņi bija “18. novembra Latvijas”

⁵⁴ Paziņojums par bīskapa J. Rancāna funkcijām. *Latvju Ziņas*, 1947. 4. jūnijs, 1. lpp.; Pelkaus, E. Latvijas valsts vīzijas bēgļu nometņu laikā. No: starptautiskās konferences “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” materiāli. Referātu krājums. Rīga, 2000, 16. lpp.

⁵⁵ Pelkaus, E. Latvijas valsts vīzijas ..., 14.–15. lpp.; Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis; Senatoru atzinums. *Latvijas Vēsture*, 1997. Nr. 4, 117.–120. lpp.

⁵⁶ Lūsis, J. Latvijas diplomātu darbs. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1990. Nr. 3, 13.–14. lpp.

diplomāti. Piemēram, K. Zariņš savā 1948. gada novembra apskatā uzsvēra, ka nav nepieciešams otrreiz deklarēt Latvijas valsti, un vēlreiz uzsvēra valsts kontinuitātes uzturēšanas svarīgumu līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai nākotnē: “Bet ap-lam dara arī tie, kas atgādinot 1918. gadu, tagad prasa par jaunu nodeklarēt Latvijas patstāvību, radīt pagaidu valdību un apelēt pie pasaules, kā to toreiz darija Čakste un Meierovics. Tie, pirmkārt, aizmirst, ka Latvija nav jādibina par jaunu un, otrkārt, ignorē pašreizējo politisko konjunktūru. Čakstem, Meierovicam, Ulmanim un viņu cīņu biedriem Latvija bija jādibina, mums tagad jāuztur viņas esamības konti-nuitāte un vajadzīgā brīdī valsts vara atkal jāatgūst latviešu tautas rokās.”⁵⁷

Kara un pēckara gados Latvijas ārlietu dienesta vadītājiem, kā viņi uzskatīja, iz-devās atvairīt gan nelegālas pretestības kustības (Latvijas Centrālās Padomes), gan trimdas organizāciju (Rietumvalstīs) mēģinājumus pakļaut ārlietu dienestu sev. Valsts iestādes pakļaušana pagrīdes vai trimdas organizācijām nebija pieļaujama. Pretējā gadījumā Rietumu lielvalstīs Latvijas diplomātu statusa atzīšanu būtu atsau-kušas. Latvijas ārlietu dienests saglabāja valsts vienīgā oficiālā pārstāvja statusu.

K. Zariņš 1950. gada 27. janvārī atzīmēja, ka jaunas Latvijas valdības izveidoša-nās gadījumā britu Ārlietu ministrija revidēs attiecības ar viņu. Sūtnis uzsvēra, ka lielākā latviešu tautas daļa ir pret trimdas valdības veidošanu ar veco parlamentārie-šu piedalīšanos.⁵⁸ Ārkārtējo pilnvaru nesējs 1950. gada 28. jūlijā norādīja, ka bijušo Latvijas parlamentāriešu grupa grib uzskatīt J. Rancānu par Latvijas valsts galvu, taču aicināja ņemt vērā, ka britu *Foreign Office* ir sūtni bridinājuši: gadījumā, ja K. Zariņš atzīs J. Rancāna statusu, *Foreign Office* izbeigs atzīt K. Zariņa statusu.⁵⁹

Plašu juridisku analīzi trimdas valdību jautājumā sniedza Igaunijas ģenerāl-konsula vietas izpildītājs Ņujorkā Johanness Kaivs (*Johannes Kaiv*), kurš pats bija jurists, savā 1954. gada 30. oktobra runā Igaunijas Nacionālajā komitejā ASV (viņš argumentēja trimdas valdības neiespējamību un nevajadzību). J. Kaivs atzīmēja, ka trimdas apstākļos valdība nevar realizēt savu varas funkciju, to var vienīgi ārlietu ministrs ierobežotā mērā. Trimdas valdībai nepieciešama mītnes valsts piekrišana; ASV un citas valstis nav gatavas to darīt, taču neatzīta valdība nevar pildīt savas funkcijas pat ārlietu jomā. Ir atšķirība starp suverēnas valsts pastāvēšanas konti-nuitāti starptautisko tiesību aspektā un valsts leģitīmās varas kontinuitāti. Trimdas valdības atzīšana vai neatzīšana neietekmē Igaunijas valsts kontinuitāti. Valdības varas kontinuitātes aspektā trimdas valdības nodibināšana ir iekšējs valsts akts, ko neietekmē tās atzīšana vai neatzīšana no ārvalstīm. Nav pamata cerībām, ka trimdas valdības nodibināšana atrisinātu visas problēmas. Ārvalstis kādas valsts pārstāvi ak-ceptē kā šīs valsts starptautiski atzītas valdības pārstāvi, bet atzītas valdības pārstā-vis ārzemēs zaudē amatu, ja viņš deklarē, ka turpmāk pārstāvēs neatzītu valdību vai ka neatzīta trimdas valdība turpmāk uzņēmusies viņa pienākumus. Nevar prasīt no pārstāvja ārzemēs izlemt jautājumus, kas neietilpst viņa kompetencē.⁶⁰

1956. gadā K. Zariņš rakstīja par Latvijas starptautiskā statusa saikni ar autori-tārā perioda laikā pastāvējušās neatkarīgās valdības lēmumiem, uzsverot starptau-tiskās atzīšanas (starptautisko tiesību) prioritāti pār Satversmes iedarbināšanu: “Var jau būt, ka dažām partijām un personām nav patīcis Latvijas neatkarības laikmets no 1934. g. 15. maija līdz 1940. g. 17. jūnijam, bet tāds laikmets nu reiz ir bijis un ja

⁵⁷ LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 1948 D.700.10/ Apskats; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 280. lpp.

⁵⁸ Dažādi slepenie dokumenti 1942, 1943, 1945, 1950. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

⁵⁹ Turpat.

⁶⁰ Baltijas Valstu sakaru materiāli un Sūtņu apspriedes, sākot ar 1954. g. aprīli. LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds.

arī tas tāds būtu palicis līdz šai dienai, tad gan neviens latvietis savu zemi nebūtu atstājis. Kad būsim atkal paši savās mājās, tad pastrīdēsimies par šī laikmeta tiesisko pusi, bet tagad mums jākonstatē oficiālais fakts, ka šī laikmeta iekārtu un valdību bija atzinušas visas pasaules valstis.”⁶¹

K. Zariņa vēstulēs daudzkārt atkārtojās doma: nenozāgēt zaru, uz kura sēž Latvijas sūtņi. Tika akcentēts, ka nevajag censties radīt kādu jaunu, citu Latvijas tiesisku stāvokli, kam vairs nebūtu līdzšinējās starptautiskās atzišanas. Apstākļos, kad Latvijas valsts ir zaudējusi neatkarību, kādu jaunu, citu starptautisku atzišanu Latvija nemaz nevarētu iegūt. Tāpēc visiem spēkiem jā saglabā līdzšinējā starptautiskā atzišana, jo vienīgā cita iespējamā alternatīva būtu negatīva – atzišanas zaudēšana neapdomīgās rīcības rezultātā.

5. Ārlietu dienesta nostāja par “18. novembra Latvijas” valstiskās neatkarības atjaunošanu

Arī 30 gadus vēlāk, 1989.–1991. gadā, ārlietu dienests (A. Dinberga vadībā) svarīgu nozīmi piešķīra Latvijas valstiskuma tiesiskās turpināšanās problēmām un sniedza ieteikumus Latvijas vadītājiem šajos jautājumos viņu neatkarības centienos.

1989. gada 15.–16. maijā Latvijas sūtniecībā Vašingtonā notika Latvijas Republikas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieku (brīvajā pasaulē) gadskārtējā sanāksme. 16. maijā pēc šīs sanāksmes noslēguma Latvijas sūtniecība Vašingtonā izdeva paziņojumu preseī. Latvijas valsts oficiālie pārstāvji vēlreiz konstatēja, ka Latvijas Republika tiesiski turpina pastāvēt. Saistībā ar Latvijā sākušos plašo tautas kustību par neatkarību svarīgs bija rakstveidā formulētais konstatējums, ka ir ieteicama sadarbība ar katru tautieti Latvijā vai ārzemēs vai tautiešu grupu, kas aizstāv demokrātiskas un neatkarīgas Latvijas atjaunošanu un prasa okupācijas karaspēka un administrācijas izvākšanu no Latvijas. Diplomāti konstatēja, ka Latvijas Republikas 1922. gada Satversmi grozīt okupācijas laikā nav iespējams un ka atzinīgi ir novērtējamas tās iniciatīvas, kas prasa Latvijas neatkarības atjaunošanu, bet noraidāmas tās aktivitātes, kas kaitē Latvijas stāvoklim starptautiskā forumā. Tika oficiāli atgādināts, ka Latvijas sūtniecības un konsulāti ārzemēs ir Latvijas iestādes un ka to darbība iespēju robežās ir sekmējama un stiprināma.⁶² Šie secinājumi bija dienesta vadlīnija turpmākā darbībā. 1989. gada otrajā pusē Latvijas Republikas sūtniecība Vašingtonā atbalstīja Pilsoņu komiteju veidošanu Latvijā un Latvijas Republikas pilsoņu reģistrāciju ārzemēs.

Latvijas Republikas sūtniecība Vašingtonā atbalstīja 1990. gadā ievēlētās Augstākās Padomes centienus ceļā uz Latvijas neatkarību. Diplomāti tomēr uzskatīja, ka jaunievēlēto Augstāko Padomi nevar atzīt par neatkarīgas Latvijas parlamentu,⁶³ bet izlēma par vēlamu iespēju robežās sadarboties un atbalstīt neatkarības centienus. Līdz 1991. gada augustam, kamēr Latvijas valstiskās neatkarības atgūšana nebija starptautiski atzīta, Rietumvalstis par Latvijas oficiālajiem pārstāvjiem joprojām atzina Latvijas Republikas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītāja un sūtniecības Vašingtonā pilnvarotā lietveža A. Dinberga ieceltos pārstāvjus. Latvijas Republikas

⁶¹ LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, Latvijas Centrālā Padome 1956; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 330. lpp.

⁶² LNA LVVA, LR sūtniecības Londonā fonds, 1989. gada sarakste; Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes atzinumi. *Laiks*, 1989. 24. maijs, 1. lpp.; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 354.–355. lpp.

⁶³ Latvijas sūtniecība Vašingtonā. “Neatkarīgās Latvijas ārlietu dienesta darbinieku apspriede, Vašingtonā, Embassy Row hotelī 1991. g. 14.–15. aprīlī”. LR ĀM arhīvs; Latvijas Republikas oficiālā nostāja ..., 166. lpp.

diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki Rietumvalstīs 1989.–1991. gadā veltīja lielu uzmanību un sniedza konsultācijas Latvijas Tautas frontes pārstāvjiem valsts tiesiskās turpināšanās jautājumos.

Kad aktualizējās jautājums par Latvijas neatkarības pasludināšanu, parādījās ne tikai gadu desmitiem aizstāvētais “18. novembra republikas” neatkarības atjaunošanas variants, bet arī pilnīgi jaunas Latvijas valsts dibināšanas ideja. 1989.–1991. gadā risinājās svarīga diskusija par diviem principiāli atšķirīgiem Latvijas valstiskuma variantiem: 1) faktiski atjaunot *de jure* pastāvošo Latvijas valsti ar 1922. gada Satversmi; 2) radīt jaunu Latvijas Republiku ar jaunu konstitūciju.⁶⁴

Starp citu, pirmais variants vienā mirklī padarītu nevērtīgu arī Latvijas ārlietu dienesta gadu desmitos darīto darbu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas labā. Latvijas ārlietu dienests 1989.–1991. gadā aktīvi iesaistījās diskusijās ar Latvijas neatkarību atbalstošo organizāciju pārstāvjiem dzimtenē par Latvijas valsts statusu. Latvijas valsts diplomātu iesaistīšanās principiālu jautājumu apspriešanā bija ļoti svarīga un zināmā mērā pat izšķiroša diskusijās par Latvijas statusu nākotnē.

Sūtniecība Vašingtonā 1990. gada 24. aprīlī publicēja paziņojumu par dienesta darbinieku gadskārtējo sanākumi. Tajā uzsvērts, ka, izstrādājot jaunu Latvijas Satversmi un radot jaunu Latvijas valsti, varētu pat zaudēt 1921. gada valsts starptautiski tiesisko atzīšanu. Šis brīdinājums nāca vietā un tika izteikts savlaicīgi.⁶⁵

Latvijas Republikas diplomāti Rietumos pauda savu nostāju valstiskuma jautājumā Latvijas neatkarības atjaunošanas laikā 1989.–1991. gadā, un tā bija izšķiroša. Diplomāti aizstāvēja viedokli, ka jāatjauno *de jure* pastāvošā valsts ar 1922. gada Satversmi. Tas bija būtisks ieguldījums valstiskuma saglabāšanā un noteica Latvijas statusu nākotnē.⁶⁶ Gadu desmitiem cīnīdamies par valstiskās neatkarības atjaunošanu, diplomāti pat nepieļāva domu, ka nākotnē varētu tikt veidota jauna valsts. Lielā mērā arī pirmskara diplomātu konsekventas nostājas dēļ tika izšķirts jautājums, kādu Latviju atjaunot, un netika dibināta “otrā republika”. Pretējā gadījumā 50 gadu ilga Latvijas diplomātu darbs būtu izpostīts vienā mirklī.

Latvijas Republikas sūtniecība Vašingtonā un līdz ar to arī viss Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs juridiski nereprezentēja Latvijas pārejas perioda valdību (1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācija tam nebija juridiski saistoša). Latvijas Republikas diplomātiskais dienests Rietumvalstīs arī pēc 1990. gada 4. maija turpināja būt neatkarīga institūcija, kas nebija pakļauta Latvijas Republikas Ārlietu ministrijai.⁶⁷

1989.–1990. gadā tikai ASV un Austrālijā neatkarīgās Latvijas Republikas oficiālās pārstāvniecības varēja darboties bez kādiem formāliem ierobežojumiem. Vismaz šajās valstīs attiecībā uz Baltijas valstu diplomātiem un konsuliem faktiski tika attiecinātas 1961. gada Vīnes konvencija par diplomātiskajiem sakariem un

⁶⁴ Lerhīšs, A. Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.–1991. gadā valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos – ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos. No: Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. Rīga, 2011, ISBN 978-9934-8114-5-6, 73. lpp.

⁶⁵ Ārlietu ministrijas izstādes “Latvijas valstiskuma sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā” (2004. g.) materiāli.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Fact Sheet on the Legation of Latvia – 1991. LR ĀM arhīvs; Latvia 1991. Backgrounder from the Legation of Latvia. LR ĀM arhīvs.

1963. gada Vīnes konvencija par konsulārajiem sakariem, taču pašas Baltijas valstis šīm konvencijām vēl pievienoties nevarēja.⁶⁸

1991. gada janvārī un februāra pirmajā pusē Latvijas sūtniecība Vašingtonā sākotnēji neatbalstīja ideju par 1991. gada 3. marta aptauju Latvijas neatkarības jautājumā, uzskatot, ka nav nepieciešams referendums, kas varētu izraisīt juridiskas sekas. Februāra vidū sūtniecība savu nostāju mainīja, uzsverot papildu argumentu iegūšanu Rietumvalstīs par labu Baltijas valstu neatkarības centieniem.

Pēc valsts apvērsuma mēģinājuma neveiksmes Padomju Savienībā 1991. gada 19.–21. augustā Latvijas Republikas Augstākā Padome 21. augustā pieņēma konstitucionālo likumu "Par Latvijas Republikas valstisko statusu". Likums pielika punktu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanai, savu ieguldījumu šajā procesā bija devuši arī ārzemēs strādājošie Latvijas diplomāti, kuri ilgus gadus rūpējās, lai tiktu saglabāta Latvijas valsts tiesiskā turpinātība.

Kopsavilkums

Piecdesmit nebrīves gadi dzimtenē tikpat ilgus gadus radīja sarežģītu un specifisku periodu Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta vēsturē. Visu šo laiku Latvijas diplomāti Rietumvalstīs darbojās saskaņā ar Latvijas Republikas tiesību aktiem un starptautisko tiesību normām, rezidences valstu valdībās aizstāvēja Latvijas valsts, juridisko un fizisko personu intereses, īstenoja uzmanīgu nostāju sava diplomātiskā statusa un sūtniecību statusa saglabāšanai un nosargāšanai, izmantoja ne tikai politiskus, bet arī juridiskus argumentus, lai neatzītu okupācijas varu rīcību un izvērtētu šo varu pastrādātos noziegumus, lai trimdiniekiem ārvalstīs skaidrotu Latvijas pilsoņu (kā privātpersonu) statusu un Latvijas "iekšpolitiskos" un konstitucionālos jautājumus, analizētu starptautiskā stāvokļa izmaiņas un izmantotu Latvijas valsts *de jure* statusa pastāvēšanu ceļā uz valstiskās neatkarības atgūšanu saskaņā ar Latvijas valsts tiesiskās nepārtrauktības doktrīnu.

Latvijas diplomātiskā dienesta darbība brīvajā pasaulē (Rietumvalstīs) kopš dzimtenes okupācijas brīža 1940. gada vasarā līdz pat Latvijas valstiskās neatkarības pilnīgai atjaunošanai 1991. gadā bija šāds reālpolitiskas, neatlaidīgas diplomātiskās cīņas paraugs sarežģītos apstākļos pret lielu pārspēku, bet iespēju robežās izmantojot Latvijas Republikas *de jure* atzišanas saglabāšanos un starptautisko tiesību normu un principu dotās iespējas. Tā ir mācību grāmata šodienai, paraugs cīņai par valsts interešu aizstāvēšanu, uzticību Latvijas valstij tās viskritiskākajās dienās, ticību valsts faktiskās neatkarības atjaunošanai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. 1940. gada 17. maija pilnvara. *Latvju Ziņas*, 1947. 24. decembris, 3. lpp.
2. *Andersons, E.* Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj. Stokholma: Daugava, 1984.
3. *Dinbergs, A.* Latvijas sūtniecības darbs ASV (Pēdējie 10 gadi). No: Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krāj. Dr. phil. H. Tichovska red. [Toronto]: Astra, 1954, 26.–27. lpp.
4. *Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V.* Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā. No: Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca. Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis. Rīga: Zinātne, 2003, ISBN 9984-698-80-7, 13.–37. lpp.

⁶⁸ Latvijas Republika pievienojās 1961. gada 18. aprīļa Vīnes konvencijai par diplomātiskajiem sakariem un 1963. gada 24. aprīļa Vīnes konvencijai par konsulārajiem sakariem pēc neatkarības atjaunošanas – 1992. gada 13. februārī (Latvijai abas konvencijas stājās spēkā 1992. gada 14. martā).

5. Latvija. Starptautiskās organizācijas. Starptautiskie līgumi. Rīga, [1995].
6. Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes atzinumi. *Laiks*, 1989. 24. maijs, 1. lpp.
7. Latvijas Republikas noslēgto starptautisko līgumu saraksts. A List of International Treaties Concluded by the Republic of Latvia. Sast. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Starptautisko tiesību nodaļa un Starptautisko līgumu nodaļa. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1996, 3. lpp.
8. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8, 75. lpp.
9. Latvju Enciklopēdija. Red. A. Švābe. 3. sēj. Stokholma, 1953–1955, 1942. lpp.
10. Latvju Enciklopēdija. E. Andersona red. 4. sēj. Rockville, 1990, 504.–505. lpp.
11. [Lerhis, A.] Ieskats Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997). No: Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata. Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997, 10.–29. lpp.
12. Lerhis, A. Latvijas ārpolitika un diplomātiskais dienests. No: Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā valsts. Akadēmiskie raksti. Galv. red. J. Stradiņš. Rīga: LZA, 2014, ISBN 978-9934-8373-4-0, 373.–400. lpp.
13. Lerhis, A. Latvijas Republikas ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008). No: Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference, 2008. gada 13.–14. novembris, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2010, ISBN 978-9984-824-18-5, 102.–128. lpp.
14. Lerhis, A. Latvijas Republikas ārlietu dienests. 1918–1941. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005, ISBN 9984-601-33-1, 326 lpp.
15. Lerhis, A. Latvijas valsts oficiālā nostāja 1940.–1991. gadā valsts juridiskā statusa un neatkarības atgūšanas jautājumos – ieskats Latvijas ārlietu dienesta dokumentos. No: Latviešu trimdas loma Latvijas neatkarības idejas uzturēšanā. Apvienotā Pasaules latviešu zinātnieku III un Letonikas IV kongresa sekcijas materiāli. Rīga, 2011, ISBN 978-9934-8114-5-6, 63.–78. lpp.
16. Lerhis, A. Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts). No: Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, ISBN 9984-601-27-7, 164.–190. lpp.
17. Lūsis, J. Latvijas diplomātu darbs. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1990. Nr. 3, 13.–14. lpp.
18. Paziņojums par biskapa J. Rancāna funkcijām. *Latvju Ziņas*, 1947. 4. jūnijs, 1. lpp.
19. Pelkaus, E. Latvijas valsts vizijas bēgļu nometņu laikā. No: *starptautiskās konferences “Trimdas arhīvi atgriežas: Latviešu bēgļu gaitas Vācijā 1944–1949” materiāli. Referātu krājums*. Rīga, 2000, 16. lpp.
20. Polish government-in-exile. *Pieejams*: https://en.wikipedia.org/wiki/Polish_government-in-exile [aplūkots 20.12.2015.].
21. Senatoru atzinums. *Latvijas Vēsture*, 1997. Nr. 4, 117.–120. lpp.
22. Senatoru atzinums. *Latvju Ziņas*, 1948. 17. aprīlis.
23. *Stranga*, A. Latvijas ārējā tirdzniecība 30. gadu nogalē. *Latvijas Vēsture*, 1994. Nr. 1, 24. lpp.
24. UN General Assembly, Registration and Publication of Treaties and International Agreements: Regulations to give effect to Article 102 of the Charter of the United Nations, 14 December 1946, A/RES/97. *Pieejams*: <http://www.refworld.org/docid/3b00f09658.html> [aplūkots 20.03.2016.].
25. *Valters*, M. 15. maija apvērsums un ārkārtējās pilnvaras ar pilnvaru tekstu. Stokholma: Jaunā Latvija, 1951, 46., 48. lpp.

Normatīvie akti

1. Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Valdības Vēstnesis*, 1928. 12. jūnijs, 1.–6. lpp.
2. Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 17. burtn. 1928. 30. jūnijs, 499.–521. lpp.
3. Likums par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 26. februāris, 1. lpp.
4. Likums par ārzemju pasēm. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 4. burtn., 1936. 12. marts, 47.–48. lpp.
5. Likums par draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgumu starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. *Latvijas Vēstnesis*, 1997. 21. marts, 3.–4. lpp.
6. Konsulārais reglaments. *Valdības Vēstnesis*, 1935. 7. decembris, 1.–2. lpp.
7. Konsulārais reglaments. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums*. 24. burtn., 1935, 29. decembris, 508.–511. lpp.

8. Konsulārais reglaments un Konsulārā dienesta instrukcija. Rīga: Ārlietu ministrijas izdevums, 1936, 140 lpp.
9. Konsulārā dienesta instrukcija. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 11. septembris, 1.–4. lpp.; 12. septembris, 1.–3. lpp.; 14. septembris, 4.–9. lpp.; 15. septembris, 2.–5. lpp.; 16. septembris, 1.–4. lpp.; 17. septembris, 1.–3. lpp.
10. Instrukcija pie likuma par ārzemju pasēm. *Valdības Vēstnesis*, 1936. 15. jūnijs, 2.–3. lpp.; 16. jūnijs, 2.–4. lpp.

Juridiskās prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums Rīgā 2007. gada 29. novembrī. Lieta Nr. 2007-10-0102. No: Robežligums. Spriedums. Materiāli. Komentāri. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 338.–497. lpp.
2. [Latvijas Republikas Satversmes tiesas] Spriedums Latvijas Republikas vārdā Rīgā 2010. gada 13. maijā lietā Nr. 2009-94-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_94_01.htm [aplūkots 12.12.2015.].
3. [Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums] Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu “ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 18. maijs.
4. Draudzības, tirdzniecības un konsulāro tiesību līgums starp Latviju un Amerikas Savienotām Valstīm. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=42696> [aplūkots 05.12.2015.].

Arhivu dokumenti

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA)

1. Latvijas sūtniecība Vašingtonā (1920.–1991. g.), 293. f., 1. apr., 582., 4388. l.; 2. apr., 119. l.; 6. apr., 2. l.
2. Ministru Kabineta Valsts kanceleja (1918.–1940. g.), 1307. f., 1. apr., 317. l.
3. LR sūtniecības Londonā fonds, 380. kaste. Sarakste ar kolēģiem. Ienākušie. 1941. g.
4. Baltijas valstu miera problēmas un ūnijas jautājums un Latvijas sūtņu apspriedes Parīzē un Londonā [1941–1954].
5. 1940. D. 125.63/ Latvian Consulate-General, New York. 428. kaste.
6. July to December 1940. Correspondence with Colleagues; Miscellaneous (War time), mainly Washington; Dažādi slepenie dokumenti 1942, 1943, 1945, 1950. 430. kaste.
7. 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati; [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944. 137. kaste.
8. Sarakste ar kolēģiem. Izejošie. 1945. g.; Sarakste ar kolēģiem 1948. g. jūlijs – decembris; Baltijas Valstu sakaru materiāli un Sūtņu apspriedes, sākot ar 1954. g. aprīli; [1956 Latvijas Centrālā Padome Stokholmā]; Latvijas Centrālā Padome 1956.
9. Hoover Institution Archives, Vilis Sumans Collection. Box 1, folder “Increment April 1978”.
10. Jules Feldmans Collection. Box 1, folder “J. F. Correspondence. Bilmanis A. 1946, 1947, 1948”; Box 7, folder “Jules Feldmans. Speeches and Writings. Miscellaneous, Drafts and Notes”, Box 8 “Jules Feldmans. Miscellaneous Drafts and Notes”.

Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas arhīvs (LR ĀMA)

1. Latvia 1991. Backgrounder from the Legation of Latvia.
2. Fact Sheet on the Legation of Latvia – 1991.
3. Levits, E. Latvijas valdības uzdevumi ārpolitikā [26.07.1991.].
4. Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas izstādes “Latvijas valstiskuma sardzē. Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta darbinieki okupācijas gados trimdā” (2004. g.) materiāli.

Publicētie dokumenti

1. Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998. Rīga: Nordik, 1999, ISBN 9984-510-64-6.

2. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers (In Seven Volumes). 1942. Vol. I. General, The British Commonwealth, The Far East. Washington: United States Government Printing Office, 1960, pp. 29–30.
3. Latvian – Russian Relations, Documents. Compiled by Dr. A. Bilmanis. Washington, D. C.: Latvian Legation, 1944.
4. Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli. Sast. I. Grava-Kreituse, I. Feldmanis, J. Goldmanis, A. Stranga. Rīga, 1995, ISBN 9984-9085-0-X.
5. Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā. Dokumentu krājums. Sast. A. Lerhis. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, ISBN 978-9984-824-44-4.
6. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, ISBN 978-9934-508-29-5, 206.–233. lpp.